

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri

IV yazı

Səciyyəvi haldır ki, XIX əsrin ikinci yarısında yetişən aşıqların yaradıcılığında konkret hadisələri, təbii gözəllikləri vəst edən şeirlər, tərbiyyəvi, nəsihətəməz əsərlər, ayrı-ayrı şəxslər haqqında deyilmiş qoşmalar çox yer tutur. Yeni yaranan ustadnamələrdə hikmətamiz, əxlaqi mövzu qüvvələndirdi. Dastan qoşan aşıq öz ustadnaməsində həkimanə sözlərlə dünya hadisələrinə mənə verir, cəmiyyət hadisələrinə isə öz münasibətini bildirirdi. Aşiq Ələsgərin ustadnamələri bu ruhdadır.

Beləliklə də, XIX əsrin ikinci yarısında ictimai motivlərlə gətirdikcə zənginləşən aşıq şeiri müasirliyə doğru inkişaf edirdi. Bununla bərabər əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi yenə də sevginin tərənnümü, gözəlin tərif aşığı şeirinin əsas mövzusu olaraq qalırdı.

Bu dövrdə yetişən Aşiq Hüseyn (1811-1891), Aşiq Ələsgər (1821-1926), Molla Cuma (1855-1920) Azərbaycan aşığı sənətini yeni mərhələyə yüksəldən qüdrətli sənətkarlar idi. Onların simasında aşıq şeiri inkişaf edərək həm məzmun, həm də formaca zənginləşmişdi.

Cığalı təcnis və müxəmməs müxtəlif dövrlərdə yaranmış olsalar da, Şəmki Aşiq Hüseynin, Aşiq Ələsgərin və Molla Cumanın yaradıcılığında daha da inkişaf etdirildi. Aşiq ədəbiyyatında klassik ədəbiyyatın qüvvətli təsiri vardı. Bunun əsas səbəbi bu dövrdə yetişən aşıqlardan bir qisminin savadlı olmaları, az-çox təhsil almaları idi.

Tanınmış aşıqlardan Molla Cuma ruhani təhsili görərək fars və ərəb dilini öyrənmiş, klassik ədəbiyyatla yaxından tanış olmuşdur. Aşiq özü bu barədə deyir:

**Qanaram, ustaddan almışam dərsi,
Oxumuşam ərəb, türkünən, farsı.
Fikrim seyr eyləyir orşınan kürsü,
Dərin kitabların mənəsiyəm mən.**

Molla Cuma yuxarıda göstərilən tarixdə Şeki qəzasının Layski kəndində anadan olmuş və orada yaşamışdır. Əsl adı Süleyman, atasının adı Saleh, anasının adı Reyhan imiş; Molla Cuma isə onun həm ləqəbi, həm də şeirdə qəbul etdiyi təxəllüsdür. Molla Cuma şifahi xalq ədəbiyyatının tükenməz xəzinəsindən, xalqın canlı danışığı dilindən və klassik şeirlərdən məharətlə istifadə etməyi bacarır. Ümumiyyətlə onun şeirlərinin dili sadə və aydındır, təşbeh və bənzətmələri mənalı və təbiidir.

**Əylətmədin qəlbin əziz qonağın,
Ölünmə sinəmdən çəkilməz dağın.
Qorxuram soluxar o gül yanağın –
Ey ləbi zülalim, sən ağlayanda.**

**Belə qan ağlama can
süzə-süzə,
Heyifdir yaş dolsun o
xumar gözə.
Cumatağ dərdini qal-
xızdın üzə –
Ey misli-maralim, sən
ağlayanda.**

**Başqa bir qoşmasında
aşıq deyir:**

**Ta ki, mənə mədh eyləmə dünyanı,
Ha bu dünya bir bekara dünyadı.
Hələ Adəm peyğəmbərdən qabağa,
Bir üzü ağ, biri qara dünyadı.**

**Ağır suya girmə, keçə bilməzsən,
Yıxar səni, çıxıb qaça bilməzsən.
Qırar qanadların, uça bilməzsən,
Şahin-şonqar dönən sara dünyadı.**

**Heç oxşamı günə lampa işığı?
Qann doymaz yalamaqla qaşığı.
Molla Cuma, sən kim kimi aşığı,
Kəmənd ilə çəkər dara dünyadı.**

rəmanları dönə-dönə xatırlanır.

**Çoxdur bu sevdadan nicat bulmadı,
Dilək dərgahından qəbul olmadı.
Fərhad, Məcnun, Kərəm kəminə olmadı,
Bir Yusifi sevdinə yetirdin.**

**Mənada mollaşam, Molla Cumayam,
İsmi Pünhan oduna şux pərvanəyəm.
Gəlmişəm cahara, bir gün fərayəm,
Axırda Kərəmtək yanarsayam mən.**

Molla Cuma təcnislər də yaratmışdır. Onun şeirləri içərisində adi təcnislərdən əlavə cığalı və hərf üstə gedən təcnislərə də rast gəlmək olur. Məlumdur ki, şərf üstə gedən təcnislərdə şeirin bütün misralarının eyni hərflə başlanması və eyni hərflə bitməsi şərtdir. Deməli, belə şeirlər söz oyuncağının müəyyən bir təzahürüdür. Təcnisdə müəllif əsas diqqətini şeşklə verdiyi üçün məzmun zəifləyir. Ancaq güclü aşıqlar, eyni zamanda, məzmunu da əhəmiyyət verdik-

sənəti ilə maraqlanmış və bu sənəti Göyçə mahalının məşhur aşığı qızılqanlı Aşiq Alıdan (1817-1907) öyrənmişdir. Böyük istedadı, coşğun təbi olan Ələsgər hələ gənc yaşlarında öz müəllimini ötüb keçmiş və mahir bir aşıq kimi tanınmışdır. O, İrəvan, Naxçıvan, Kürdüstan, Gəncə, Qazax, Qarabağ və s. yerləri gəzmiş, məclislər keçirmiş, ustad aşıqlarla deyişmiş, çaldığı havalar, oxuduğu şeirlər geniş kütlələrin hörmətini qazanmış, xalqın ən əziz, istekli aşığı olmuşdur. Göyçə mahalından çıxan görkəmli aşıqların çoxu aşıq sənətinin inceliklərini Ələsgərdən öyrənmişlər. Qızılqanlı Aşiq Mustafa, daşkəndli Aşiq Nəcəf, qaraqoyunlu Aşiq Əsəd, çaxırlı Aşiq Hüseynəli, öz oğlu Aşiq Talib və bir çox başqa aşıqlar onun yetirmələridir.

Aşiq Ələsgər çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətilə məşğul olan ustad aşıq idi. O, saz çalıb oxu-

**Günüm ahnan, vaynan keçib dünyada,
Dərd alıb, qəm satıb nəf eyləyirəm.**

**Səndən ayrı danışmıram, gülmürəm,
Canımdan bezmişəm, də bilmirəm.
Nə müddətli qulluğuna gəlmirəm,
Bağışla taxsırım, səhv eyləmişəm.**

**Həsət qoyma gözü gözə, amandı!
Yandı bağın, döndü közə amandı!
Keçən sözü çəkmə üzə, amandı!
Hədyan danışmışam, ləf eyləmişəm.**

**Hə insafdı külə həmdəm xar da,
Tülek tərən oylağında qar da,
Ələsgər istəyir bir bazar da,
Seçmişəm gövhəri, səf eyləmişəm.**

Aşiq Ələsgər qoşmanın gəraylı, qılıbənd, təcnis və s. şəkillərində də qüvvətli şeirlər yaratmışdır. Onun xüsusilə təcnisləri aşıq şeirinin önəmli nümunələridir. Aşığın əlimizdə olan 40-a yaxın təcnisi vardır ki, bunların böyük bir hissəsi adi təcnis, az hissəsi isə cığalı və do-

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin intibah dövrü

Molla Cumanın həm gəraylılarında, həm də qoşma və divanilərində başlıca lirik qəhrəman kimi yad edilən bir obraz var: - İsmi Pünhan.

Bəs görəsən kim olub bu İsmi Pünhan? Araşdırıcılara istinad etsək deyə bilərik ki, bu adı gizli qalan gözəl aşığın uğursuz məhəbbətinin, Kərəm, Məcnun, Fərhad məhəbbəttək qüdrətli məhəbbətinin qəhrəmanıdır.

Varlı, həm də dindar bir ailənin qənirsiz gözəl olan qızına məhəbbət odu ilə yanan aşığı kasıb idi. Odur ki, qızı ona verməmişlər.

Aşığı bu saf və ülvi məhəbbəti qəlbində dəfn edib, gizli saxlamışdır.

O, şeirlərində yana-yana İsmi Pünhanı yad etmişdir:

**İsmi Pünhan, sinəmi dağladın,
Sənin üçün neçə canlar ağlayır.
Çün tay-tuşun qollarını bağladın,
Üzün görün məhrəblər ağlayır.**

**Nə səbəbdən kəsdin bizlə aranı,
Kim bağlayar bu təbilsiz yaranı?
Qohum-qardaş cümlə deyib qararı,
Dostun dostdur, cəm düşmənlər ağlayır.**

Molla Cuma şeirlərində nakam məhəbbət dünyasının qəh-

ləri üçün şeirin məzmununa az xələl gəlir.

Molla Cumanın da bu cür müvəffəqiyyətli təcnisləri təqdirdə layıqdır.

XIX əsr aşığı şeirinin və ümumilikdə Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Aşiq Ələsgərin fəaliyyətinin coşğun dövrü məhz bu zamana düşür. Aşiq Ələsgərin simasında aşığı şeirinin demək olar bütün gözəl xüsusiyyətləri cəmləşmişdir. O, məhəbbət və gözəli tərənnüm edən lirik şeirlərlə Vaqifin və aşığı klassiklərinin (Aşiq Valeh, Xəstə Qasım, Miskin Abdal, Miskin Mahmud və b.) səviyyəsinə yüksələn böyük sənətkardır.

Aşığı Ələsgər Qərbi Azərbaycanın Göyçə mahalının Barsarkeçər rayonu Ağkilsə kəndində Aliməmməd kişinin ocağında 1821-ci ildə dünyaya göz açıb. Atası əliqabarı, öz halal zəhməti ilə dolanan bir adam idi. Kürək, şana qayıtmaq və araba bağlamaqla məşğul olan ata-oğul Ələsgərə də bu sənəti öyrətmişdi. Ələsgər arabir bu peşə ilə məşğul olsa da, güzəranını aşığılıq peşəsi ilə keçirmişdir. O, gənc yaşlarından aşığılıq

maqla bərabər, musiqi havaları da yaradırdı. Onun yaradıcılıq kolleksiyasında 70-dən artıq aşığı havası, çoxlu dastan və nağıl var. Aşığı Ələsgərin şeirləri məzmunca müxtəlif formalara bölünür: Qoşma, gəraylı, təcnis, gözəlləmə, bağlama, dodaqdeyməz, aşığıqanə şeirlər və s. Bütün bu formalara yiyələnmək yüksək peşəkarlıq tələb edir, amma peşəkarlıq hələ sənətkarlıq deyil. Ələsgəri mahir peşəkar deyil, yüksək sənətkar edən odur ki, o, formanın əsiri olmamışdır, bu formaları canlı həyat lövhələri ilə, dövrünün real hadisələri ilə zənginləşdirmişdir. Bugünkü şeirimizin Ələsgərdən alınması – əyanilik, konkretlik, görümlülük dərəcəsidir.

Aşığı Ələsgər qəzəl nəzirəçiləri kimi əsrlərdən bəri mistik dona geydirilmiş və ilahiləşdirilmiş mücərrəd məhəbbəti deyil, həqiqi, real məhəbbəti tərənnüm edirdi. Qoşmalarında tərif etdiyi gözəllərin bir çoxu onun şəxsən gördüyü və tanıdığı Göyçə qızları və gəlinləri idi.

Aşığı "Eyləmişəm" qoşmasında deyir:

**Ala gözlüm, səndən ayrı düşəli,
Hicranın çəliyə kəf eyləyirəm.**

daqdəyməz təcnislərdir. Təcnisin daha mürəkkəb şəkli dodaqdeyməzdir ki, rəvayətə görə, bunu aşığı şeirində ilk dəfə Aşığı Ələsgər yaratmışdır.

**El yeridi, yalnız qaldıq səhrada,
Çək şütürün, çal çatığın çata-çat.
Hərcaylar saldı səni irağa,
Həsət əlin yar əlinə çata-çat.**

**Qışda dağlar ağ geyinər, yaz qara,
Sağ dəstənlə ağ kağıza yaz qara.
Əsər yellər, qəhr eləyər, yaz qara,
Həsət əlin yar əlinə çata-çat.**

Aşığın təcnislərindən birində Firdovsi, Hafiz, Füzuli və Nəsiminin adı çəkilir; "nəsim" və "Nəsimi" sözlərindən cinas düzəldilir.

**Yox sazımın nə pərdəsi, nə simi,
Oxu çalıb kim tərpedər nəsimi.
Firdovsi, Füzuli, Hafiz, Nəsimi,
Onlar da yazdığı aye mənədir.**

Yüz ildən artıq ömür sürən qocaman aşığı bütün həyatını təbiətin füsunkar qoynunda, elin içərisində keçirmiş, elin sevincilə gülmüş, dərdinə ağlamışdır. O, hələ XIX yüz ildə İrəvan, Vedibasar, Zəngibasar, Göyçə və başqa mahallara ermənilərin xaricdən gətirilərəkdə doldurulmasına etiraz əlaməti olaraq səsinə ucaldır.

**Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!
Görəndə gözlümdən car oldu sellər.
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər,
Sanalmır buxağa güllərin, dağlar!**

**Gözəllər çeşmədən götürmür abı,
Dad verə dəhanda kövsər şərabı.
Xaçpərəstlə düşdü vurt inqilabı,
Onuğun bağlandı yolların, dağlar.**

Onun zəngin yaradıcılığında Azərbaycan xalqının ruhu, milli məişəti, təbii xüsusiyyətləri öz dərin bədii ifadəsini tapmışdır. Onun yaradıcılığı ilə aşığı şeiri yeni inkişaf mərhələsinə yüksəlmişdir.